

แนวทางการพัฒนากลุ่มและเครือข่ายเกษตรกร^{1/}

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

มรกต อักษรสวาสดี^{2/}

พัชรี เนียมศรีจันทร์^{2/}

ประหยัด ยูพิน^{2/}

ยงศักดิ์ สุวรรณเสน^{2/}

จตุรภัทร รัตนวิสาณนท์^{2/}

ชุตินา ประดิษฐเวทย์^{2/}

คำนำ

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน หรือ Sustainable Agricultural Development Project (SADP) ได้ร่วมกับสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร (สวพ.) พัฒนาระบบงานการทำงานด้านการวิจัยขึ้น โดยมุ่งเน้นการวิจัยรูปแบบใหม่ในลักษณะ “วิจัยเพื่อพัฒนา” โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากหลายองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมจากองค์กรชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกร เป้าหมายของการวิจัยเพื่อพัฒนาเช่นนี้ก็คือเพื่อสร้างประสิทธิภาพของความร่วมมือในการที่จะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายแห่งความสนใจร่วมกันของเกษตรกร การทำงานในรูปแบบเครือข่ายถือว่าเป็นวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากในการที่จะแพร่ขยายองค์ความรู้และเทคโนโลยีในแนวราบได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ฉะนั้นกระบวนการทำวิจัยเพื่อพัฒนาเช่นนี้จึงเน้นให้มีการทำงานวิจัยผ่านกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกร

“กลุ่ม” เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มีความต้องการร่วมกัน หรือประสบปัญหาเดียวกัน และทั้งนี้ยังเป็นธรรมชาติของมนุษย์ว่าต้องการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มจากกลุ่มเล็กๆ ที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันก็จะขยายตัวใหญ่ขึ้นเป็นชุมชน และจากชุมชนก็อาจขยายใหญ่ขึ้นเป็นอำเภอ จังหวัด ประเทศ หรือโลก ตามลำดับกลุ่มมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ กลุ่มแบบทางการ คือ กลุ่มที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานต่างๆ มีโครงสร้างการบริหารจัดการค่อนข้างชัดเจน มีการจดทะเบียน องค์กรแบบเป็นทางการ แต่บางทีกลุ่มประเภทนี้มักจะอยู่ได้ไม่นาน กลุ่มอีกประเภทหนึ่ง คือ กลุ่มแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของเกษตรกรกันเองแล้วร่วมดำเนินกิจกรรมด้วยกันเพื่อวัตถุประสงค์อันใดอันหนึ่งของกลุ่ม บางทีกลุ่มประเภทนี้ไม่ค่อยมีโครงสร้างที่แน่ชัดแต่ก็มักจะมีความสัมพันธ์กันค่อนข้างดี

“เครือข่าย” คือ การที่กลุ่มต่างๆ มีปฏิสัมพันธ์กัน ประสานกันเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน หรือเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่ม จากที่มีความสัมพันธ์กันเช่นนี้จึงกลายเป็นเครือข่ายกัน ในที่สุด ปัจจุบันแนวคิดการทำงานในรูปแบบกลุ่มและเครือข่ายนี้เองเป็นเรื่องที่คนทั่วไปให้ความสนใจค่อนข้างมากเพราะเชื่อว่ากลุ่มจะ ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ดีกว่า เนื่องจากจะมีปฏิสัมพันธ์กันที่ลึกซึ้งกว่าและยังเชื่อว่าการกลุ่มและเครือข่ายจะเสริมสร้างให้องค์กรหรือชุมชนเข้มแข็งได้ดีและนอกจากนี้ยังเป็นกลไกในการแพร่ขยายองค์ความรู้และเทคโนโลยีได้เป็นอย่างดีและรวดเร็ว ทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ทั้งนี้จะเห็นได้จากการทำร่างของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ได้จัด กลยุทธ์ของการพัฒนาไว้คือ ให้คนเป็นศูนย์กลางและยังมุ่งเน้นการพัฒนาทั้งกับกลุ่มคนและเครือข่ายโดยเสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มและเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่ในภาคเกษตร ทั้งนี้จะไม่สนับสนุนการพัฒนาให้เกษตรกรที่เป็นปัจเจกบุคคลหรือเกษตรกรรายเดียว

1/ เอกสารเสนอในการสัมมนาวิชาการระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 2 เรื่อง “ระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาชนบทเชิงบูรณาการ” ระหว่างวันที่ 26-27 สิงหาคม 2545 ณ โรงแรมโสมพะ อ.เมือง จ.ขอนแก่น

2/ นักวิชาการเกษตร สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 กรมวิชาการเกษตร จังหวัดพิษณุโลก

การเรียนรู้ภายในกลุ่มจะทำให้เกิดความชัดเจนและมีพลังขับเคลื่อนไปได้ แต่ถ้าจะให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้นไปก็ต้องเปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่นด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การปรับปรุงสิ่งใหม่ๆ หรือต่อยอดขึ้นเรื่อยๆ จากการแลกเปลี่ยนกันบ่อยๆ จะทำให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันจนกลายเป็นเครือข่ายโดยอัตโนมัติ

สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 ได้ดำเนินงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในรูปกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างร่วมกับ หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้ง ภาคราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มเกษตรกร และองค์กรส่วนท้องถิ่น โดยมีเครือข่ายต่างๆ ได้แก่ เครือข่ายผักปลอดจากสารพิษ เครือข่ายข้าวในเขตชลประทาน เครือข่ายข้าวในเขตน้ำฝน ผลการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมาบรรลุวัตถุประสงค์ในระดับหนึ่ง โดยเกิดกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านเกษตรยั่งยืนผ่านการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม เอกสารฉบับนี้นำเสนอกรณีศึกษาด้านการพัฒนา กลุ่มและ เครือข่ายเกษตรกรจากประสบการณ์และบทเรียนของสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 กรณีศึกษาของ เครือข่ายการผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษ กลุ่มเกษตรกรตำบลบึงพระ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

บริบทของกรณีศึกษา

จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ปลูกผัก 22,612 ไร่ อำเภอเมืองมีพื้นที่ปลูกผักมากที่สุด ประมาณ 7,343 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตตำบลบึงพระ นับได้ว่าเป็นแหล่งปลูกผักขนาดใหญ่ที่ได้ดำเนินการมาช้านาน มีผลผลิตพืชผักชนิดต่างๆ ออกสู่ตลาดท้องถิ่น จังหวัดใกล้เคียง และตลาดในกรุงเทพมหานคร

บ้านปากลาด ตำบลบึงพระ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีสภาพพื้นที่ตอนบนเป็นที่ดอน อดีตเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วเขียวถั่วดำ ปัจจุบันปรับเปลี่ยนมาปลูกผักมากกว่า 40 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ถือครองการเกษตร ส่วนพื้นที่ตอนกลางและตอนล่างเป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับทำนา ลักษณะดินเป็นดินร่วน หน้ำดินลึก มีการระบายน้ำดี การเกษตรส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนและมีน้ำจากบ่อบาดาลเสริมในฤดูแล้ง ปัญหาสำคัญของการผลิตผักในพื้นที่นี้ คือ การระบาดของศัตรูพืช ทำให้ต้องใช้สารเคมีมาก จึงส่งผลกระทบต่อสุขภาพทั้งของผู้ผลิตและผู้บริโภค และทั้งยังทำให้ต้นทุนการผลิตสูง และผลผลิตค่อนข้างแปรปรวน

ในปี 2543 กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษตำบลบึงพระ ได้เข้าร่วมดำเนินงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน กับสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 และในปี 2544 ได้ทำการขยายผลของเทคโนโลยีสู่ลักษณะของเครือข่ายเกษตรกร โดยกระบวนการจัดทำเวทีเกษตรกร ได้กลุ่มเกษตรกรเข้าร่วมเครือข่ายจำนวน 10 กลุ่ม

การจัดกระบวนการทำงานของกลุ่ม/เครือข่าย

1. การจัดกระบวนการทำงาน เริ่มต้นจาก การรวบรวมและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่เป้าหมาย ประสานงานกับองค์กรที่เกี่ยวข้องและกลุ่มเกษตรกร จัดเวทีระดมความคิดเห็นของเกษตรกร วิเคราะห์ระบบการผลิต ประเด็นปัญหาการผลิตและแนวทางแก้ไข ตลอดจนวางแผนและเลือกกิจกรรมที่จะดำเนินการโดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยยึดหลัก 5 ร. ได้แก่ รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ มีการแต่งตั้งคณะทำงานระดับพื้นที่ ประกอบด้วยผู้แทนของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาคราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน บริษัทเอกชน ผู้แทนเกษตรกร และองค์กรชุมชน โดยมีการติดตามตรวจเยี่ยมแปลง และประชุมหารือระหว่างกลุ่มคณะทำงานอย่างสม่ำเสมอ

2. **เวทีการสร้างเครือข่ายเกษตรกร** ได้เชิญผู้นำกลุ่มและสมาชิกเป้าหมายมาร่วมประชุม โดยได้ทำการชี้แจงวัตถุประสงค์และแนวทางการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่าย การเรียนรู้ตามกิจกรรมหลัก ให้ผู้นำกลุ่มและสมาชิกได้รับทราบและเปิดโอกาสให้ผู้นำกลุ่มและสมาชิกที่เป็นตัวแทนเข้าประชุมในวันนั้นพิจารณาตัดสินใจเองว่าพร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินงานในเครือข่ายใด เมื่อได้สมาชิกที่จะเข้าเป็นเครือข่ายแล้ว ในการประชุมวันนั้นยังได้จัดเวทีให้ผู้นำกลุ่มและตัวแทนที่สมัครใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกในแต่ละเครือข่ายได้พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันก่อนที่จะมีการพิจารณาแต่งตั้งผู้ประสานงานเครือข่ายในรูปแบบของคณะทำงาน โดยให้เกษตรกรที่ร่วมเวที่ย่อยแต่ละเครือข่ายเป็นผู้เสนอชื่อคณะทำงานเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย ประธาน รองประธาน คณะกรรมการ และเลขานุการ คณะทำงานในส่วนนี้จะเป็นเกษตรกรทั้งสิ้น เมื่อได้คณะทำงานเครือข่ายแล้ว ได้ให้เกษตรกรร่วมกันพิจารณาเลือกคณะที่ปรึกษา ซึ่งเน้นให้เลือกบุคคลใกล้ชิดและพร้อมจะช่วยเหลือได้จริง คณะที่ปรึกษาที่จะให้เกษตรกรคัดเลือก ประกอบด้วยภาครัฐ เอกชน และภาคธุรกิจ จะมีครบทั้ง 3 ส่วน หรือเพียงบางส่วนก็ได้ตามที่เกษตรกรต้องการ องค์กรต่างๆ ดังกล่าวเรียกว่า “ภาคีการพัฒนา” ทั้งนี้คณะกรรมการและคณะที่ปรึกษาเครือข่ายจะมีตัวแทนครบทุกกลุ่ม เจ้าหน้าที่ของสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 จะเป็นเพียงผู้ประสานงาน

3. **การขับเคลื่อนเครือข่าย** เมื่อมีคำสั่งแต่งตั้งคณะทำงานเครือข่าย สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 จะเป็นผู้ประสานงานให้คณะทำงานเครือข่ายมาร่วมพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะใช้วิธีเวียนกันไปในแต่ละกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่าย โดยทั่วไปแล้วจะมีการจัดเวทีทุก 1-2 เดือน หัวข้อการจัดเวทีที่จะมาพบปะแลกเปลี่ยนแต่ละครั้งได้มาจากการประสานงานกันระหว่างคณะทำงานเครือข่ายและผู้ประสานงานเป็นหลัก มติหรือผลที่ได้จากการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในแต่ละครั้งเกิดจากการตัดสินใจของเครือข่าย ไม่ว่าจะป็นชุดเทคโนโลยี การทำแปลงสาธิตตามชุดเทคโนโลยี การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน หรือแม้แต่เวลาหรือสถานที่จัดเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้ครั้งต่อไป

4. **การขับเคลื่อนกลุ่มสมาชิกเครือข่าย** เนื่องจากมีตัวแทนระดับผู้นำของแต่ละกลุ่มเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นคณะทำงานเครือข่ายอยู่แล้ว จึงถือได้ว่าตัวแทนดังกล่าวเป็นทั้งตัวแทนของกลุ่มในการเคลื่อนภูมิปัญญาหรือแนวคิดหรือประสบการณ์การเรียนรู้ของกลุ่มไปสู่เครือข่าย ในขณะที่เดียวกันก็เป็นตัวแทนในการถ่ายทอดแนวคิดหรือประสบการณ์ที่ได้จากกลุ่มอื่นที่เป็นสมาชิกเครือข่ายกลับไปยังกลุ่มของตนเอง ในส่วนของกระบวนการขับเคลื่อนระดับกลุ่ม หากกลุ่มเข้มแข็ง สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 จะมีบทบาทในส่วนนี้น้อยหรืออาจไม่ต้องมีเลยก็ได้ เนื่องจากกระบวนการรับส่งข่าวสารข้อมูลการเรียนรู้จะขับเคลื่อนจากเครือข่ายสู่กลุ่ม และกลุ่มสู่สมาชิกกลุ่ม ในช่วงการประชุมประจำเดือนของกลุ่มโดยอัตโนมัติอยู่แล้ว ในทำนองเดียวกันประสบการณ์และบทเรียนจากสมาชิกหรือกลุ่มก็จะขับเคลื่อนส่งกลับไปยังเครือข่ายโดยผ่านผู้แทนกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้ประสานงานเครือข่ายหรือคณะทำงานเครือข่ายอย่างอัตโนมัติเช่นกัน

5. **การดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย** จากการที่เครือข่ายเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นฐานการทำกิจกรรมทำการเกษตรเหมือนกัน ดังนั้นกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินงานจะสอดคล้องประสานกันเป็นอย่างดีเพราะแต่ละกลุ่มต่างก็มีปัญหาหรือความต้องการที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน กิจกรรมที่เกิดจากการจัดเวทีระดมความคิดของเครือข่าย กรณีกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษตำบลบึงพระ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เป็นสมาชิกเครือข่ายการผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษ ทุกกิจกรรมจะมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ ลดต้นทุนการผลิต และลดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการใช้สารเคมีในปริมาณสูง มุ่งหวังให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคปลอดภัยและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมโดยสภาพดิน ซึ่งปัจจุบันนับว่าเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก กิจกรรมที่กลุ่ม/เครือข่าย ดำเนินงานสามารถแบ่งเป็น 3 กิจกรรมใหญ่ๆ ดังนี้

1. กิจกรรมด้านการทดสอบเทคโนโลยี ได้แก่

1) เทคโนโลยีที่นำไปสู่ความยั่งยืน เป็นเป้าหมายหลักที่สำคัญเป้าหมายหนึ่งที่โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนต้องการเพื่อใช้เป็นต้นแบบในการขยายผลไปสู่กลุ่มอื่น โดยยึดหลักการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีที่มีอยู่และพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของเกษตรกรโดยใช้กลไกของเครือข่ายเป็นตัวขับเคลื่อน และใช้เวทีระดมความคิดเป็นเครื่องมือในการนำองค์ความรู้ทางเทคนิคซึ่งกระจายในแต่ละกลุ่มมาต่อเชื่อมกัน พบว่ากระบวนการดำเนินงานที่กล่าวมามีประสิทธิภาพดีมาก สามารถพัฒนาเป็นชุดเทคโนโลยีผสมผสานกันอย่างกลมกลืน สามารถลดต้นทุนการผลิตได้อย่างชัดเจน

2) การจัดทำแปลงทดสอบเทคโนโลยี ชุดเทคโนโลยีได้จากการระดมความคิดร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการผลิตข้าวหรือการผลิตผัก จะถูกถ่ายทอดไปยังกลุ่มต่างๆ ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายโดยประธานหรือตัวแทนกลุ่มที่ร่วมเป็นคนทำงานเครือข่าย เนื่องจากชุดเทคโนโลยีหรือองค์ความรู้ที่ได้ยังไม่ตกผลึก กล่าวคือ ยังไม่ได้รับการทดสอบว่าดีจริงหรือไม่ ดังนั้น กระบวนการดำเนินงานในจุดนี้จะเน้นให้เกษตรกรระดับสมาชิกกลุ่มมีส่วนร่วมตัดสินใจ ทำแปลงทดสอบเทคโนโลยีด้วยตนเองและด้วยความสมัครใจ ไม่มีการบังคับแต่อย่างใด

3) การติดตามผลการดำเนินงาน กลุ่มจะมีบทบาทในการรับผิดชอบติดตามการปฏิบัติงานเพื่อมาแจ้งให้คณะทำงานเครือข่ายรับทราบทั้งผลการดำเนินงาน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นซึ่งเครือข่ายจะเปิดหัวข้อในการติดตามผลการดำเนินงานทุกครั้ง เพื่อสรุปทบทวนและปรับเทคโนโลยีในแต่ละขั้นตอนให้เหมาะสม จากหลักการที่ว่าผู้ทำแปลงสาธิตคือผู้ที่สมัครใจ

4) การขยายผลเทคโนโลยี กลุ่มแต่ละกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายจะมีบทบาทในส่วนนี้มากที่สุด เนื่องจากเทคโนโลยีที่เกิดจากการระดมความคิดที่มีเป้าหมายเพื่อลดต้นทุนการผลิต ลดการใช้สารเคมีและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนั้นแปลงสาธิตที่ดำเนินการในแต่ละกลุ่มจะเป็นจุดสนใจให้สมาชิกรายอื่นๆ ในกลุ่มเดียวกันศึกษาดูงานและรับทราบผลการดำเนินงานไปพร้อมกัน กระบวนการในจุดนี้สามารถขับเคลื่อนโดยกลไกของกลุ่มนั่นเอง

2. กิจกรรมฝึกอบรม/ศึกษาดูงาน

การฝึกอบรมและศึกษาดูงานเป็นกิจกรรมหนึ่งเพื่อเพิ่มพูนความรู้เสริมศักยภาพและความเข้มแข็งให้กับกลุ่มและเครือข่าย เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยหลักสูตรการฝึกอบรมหรือศึกษาดูงานหรือการจัดเวทีเกษตรกรในกลุ่มหรือเครือข่ายจะเป็นผู้กำหนดขึ้นเอง โดยสอดคล้องกับกิจกรรมของกลุ่มหรือเครือข่ายที่ดำเนินการอยู่ หรือปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเจ้าหน้าที่สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 จะเป็นเพียงผู้ประสานงาน

3. การจัดเวที/ประชุมเครือข่าย

การจัดเวทีเกษตรกรหรือประชุมเครือข่าย เป็นอีกกิจกรรมที่เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นการระดมความคิดของเกษตรกรแลกเปลี่ยนความรู้ ข่าวสาร และประสบการณ์ ร่วมกันแก้ปัญหา อุปสรรคของสมาชิก หัวข้อที่จะนำมาใช้ในการจัดเวทีหรือประชุมเครือข่ายแต่ละครั้ง จะประกอบด้วยหัวข้อสำคัญ ดังนี้

- ข่าวสารความเคลื่อนไหวสมาชิกเครือข่ายและผู้ประสานงาน ตัวแทนของกลุ่ม/ องค์กรทุกกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่าย รวมทั้งผู้ประสานงานจะเล่าถึงความเคลื่อนไหวภายในกลุ่มตน เพื่อให้กลุ่มอื่นๆ ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผลที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข่าวสารคือการนำไปประยุกต์ปฏิบัติ

- ทบทวนและสรุปบทเรียนการจัดเวทีครั้งที่ผ่านมา ผลที่เกิดขึ้นจากการสรุปขบยอดจากการจัดเวทีครั้งที่ผ่านมา ทั้งที่นำไปสู่การปฏิบัติหรือยังไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติจะถูกหยิบยกขึ้นมาแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกและสรุปบทเรียน

- ความก้าวหน้า ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะในการทำแปลงสาธิต อาจกล่าวได้ว่า หัวข้อนี้เป็นการติดตามผลการดำเนินงานจัดทำแปลงทดสอบเทคโนโลยีอย่างแท้จริง ในการรายงานหัวหน้ากลุ่ม หรือตัวแทนกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายทุกกลุ่มจะเป็นผู้รายงานสรุปให้สมาชิกได้รับทราบและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน

- ผลที่เกิดขึ้นคือสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางการผลิตที่เหมาะสมได้ ในขณะเดียวกันก็นำแนวทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่ได้ผลไปประยุกต์ใช้

- การจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย เป็นการเปิดโอกาสให้กับสมาชิกเครือข่ายได้ระดมความคิดและวางแผนร่วมกัน ในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นความต้องการของเครือข่ายอย่างแท้จริง เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การกำหนดหัวข้อที่จะพิจารณาหรือให้ผู้ประสานงานเชิญบุคลากรมาให้ความรู้ในการจัดเวทีครั้งต่อไป ตลอดจนเวลาและสถานที่ที่จะจัดเวทีครั้งต่อไป

ผลที่ได้รับและผลกระทบ

จากการที่กลุ่มเกษตรกรได้เข้าร่วมดำเนินงานตามโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน โดยร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายผักปลอดภัยจากสารพิษ กับสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 2 สามารถสรุปผลการดำเนินงานได้ ดังนี้

เทคโนโลยี ชุดเทคโนโลยีที่จะช่วยลดต้นทุนการผลิต ซึ่งเกิดจากการที่สมาชิกเครือข่ายผักปลอดภัยจากสารพิษ ได้ร่วมกันดำเนินการทดสอบและร่วมสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาประมาณ 2 ปี พอสรุปได้ดังนี้

เทคโนโลยีการผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษ กิจกรรมหลักที่ดำเนินการในระบบการผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษได้แก่ การทดสอบการผลิตพืชผัก โดยใช้เทคโนโลยีป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสาน เช่น การใช้เชื้อแบคทีเรีย ไวรัส และไส้เดือนฝอย ทดแทนการใช้สารเคมี การปลูกผักในโรงเรือนมุ้งตาข่าย และการใช้กับดักกาวเหนียวในกรณีที่มีแมลงศัตรูระบาดมาก เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการฝึกอบรมและนำเกษตรกรไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ เกษตรกรได้รับความรู้และประสบการณ์และได้นำมาปรับใช้ โดยเฉพาะการผลิตและการใช้น้ำสกัดชีวภาพและปุ๋ยหมักแห้งชีวภาพและพืชสมุนไพรต่างๆ เพื่อลดการใช้สารเคมีและลดต้นทุนการผลิต ซึ่งพบว่าได้ผลดีในระดับหนึ่ง และมีการขยายผลไปสู่กลุ่มเครือข่ายอย่างรวดเร็ว มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับหลักวิชาการสมัยใหม่

ผลที่ได้ต่อระดับสถาบัน

1. **สถาบันเกษตรกร** จากการที่กลุ่มเกษตรกร ได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างกลุ่มในเครือข่ายและได้รับ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากเกษตรกรในกลุ่มอื่นที่เป็นสมาชิก ตลอดจนได้รับงบประมาณบางส่วนเพื่อใช้ในการทำกิจกรรมทดสอบเทคโนโลยีจากโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนมีผลทำให้กลุ่มมีความตื่นตัวและกระตือรือร้นที่จะปฏิบัติงาน ทั้งงานกลุ่มเดิมและงานที่เกิดจากการระดมความคิดของเครือข่าย กรณีของกลุ่มเกษตรกรทำสวนจระเข้สามพัน โดยนายเนตร ปิ่นแก้ว ผู้นำกลุ่ม ได้นำกระบวนการดำเนินงานไปปรับใช้ในพื้นที่ โดยเฉพาะการขยายสมาชิกในรูปของ เครือข่ายอย่างชัดเจน

2. สถาบันภาครัฐ

ก) หน่วยงานที่รับผิดชอบ ตามที่กรมวิชาการเกษตรได้มอบหมายให้สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร

แต่ละเขตเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนระดับภูมิภาคนั้น จากการศึกษาวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 2 ได้ร่วมดำเนินงานตามโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตภาคเหนือตอนล่างที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมโดยยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาและคำนึงถึงภูมิปัญญาและพื้นฐานทรัพยากรท้องถิ่นเป็นหลัก ตามรูปแบบที่โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนกำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้ เป็นแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจนและตรงกับความต้องการของเกษตรกรอย่างแท้จริง ปัจจุบันมีการนำแนวคิดและรูปแบบในการดำเนินงานดังกล่าวไปปรับใช้ในระบบงานปกติที่รับผิดชอบบ้างแล้ว เช่น งานวิจัยระบบเกษตรกรรมและหมู่บ้านวิชาการเกษตร เป็นต้น

ข) หน่วยงานอื่นๆ การมีส่วนร่วมของหน่วยงานอื่นๆ จะอยู่ในรูปของคณะกรรมการหรือคณะทำงานเป็นหลัก เช่น คณะอนุกรรมการบริหารโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ระดับภูมิภาค และคณะทำงานเครือข่าย คณะอนุกรรมการ และคณะทำงานในพื้นที่ที่ร่วมดำเนินงานดังกล่าว ได้มองเห็นถึงความสำคัญของเกษตรกรและการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่าย ทั้งยังทราบถึงศักยภาพและภูมิปัญญาของเกษตรกรในแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย

สรุปบทเรียนและข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรมาเป็นระยะเวลา 2 ปี พอจะสรุปบทเรียนและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

1. **กระบวนการดำเนินงาน** การใช้กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยี แบบมีส่วนร่วมผ่านรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ โดยยึดหลัก 5 ร. ได้แก่ รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนวิถีคิด และวิธีการทำงานของกลุ่มเป็นอย่างมาก กลุ่ม/สมาชิกกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง นำความรู้และประสบการณ์ใหม่จากการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มในการจัดเวทีระดมความคิด การอบรมและการศึกษาดูงานมาปรับใช้ในท้องถิ่นโดยเฉพาะการทำนาแบบล้มตอซังซึ่งเห็นผลชัดเจนมาก มีการนำประสบการณ์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการดำเนินงานกับกลุ่มของตนเองมาปรับใช้ในการสร้างกลุ่มเครือข่ายระดับตำบลทุกหมู่บ้านและสร้างเครือข่ายตำบลในแง่ของการปฏิบัติงานกระบวนการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายต่างพื้นที่ช่วยย่นเวลาในการติดตามผลการดำเนินงานในแต่ละกลุ่มได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการจัดเวทีให้เกษตรกรมาพบกันครั้งเดียวจะสามารถติดตามรับทราบผลการดำเนินงานได้ทุกกลุ่ม อย่างไรก็ตามกระบวนการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ต่างพื้นที่โดยยึดกิจกรรมเป็นฐาน ตามที่ดำเนินการอยู่ในขณะนี้ มีข้อยุ่งยากและจำกัดในเรื่องของการจัดการให้เกษตรกรแต่ละกลุ่มมารวมกัน จำเป็นต้องมีผู้นำที่มีประสบการณ์และสามารถถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารได้เป็นอย่างดี กระบวนการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายจึงต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการคัดเลือกหรือคัดสรรกลุ่มที่เข้มแข็งมาร่วมเป็นสมาชิกด้วย ซึ่งถ้าทำได้โอกาสสำเร็จจะสูงมาก การสร้างความเข้มแข็งและมั่นคงให้กลุ่มจึงนับว่ามีความจำเป็น

2. **เทคโนโลยี** จากหลักการดำเนินงานซึ่งยึดเกษตรกรเป็นตัวตั้งและใช้วิถีผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นจากสมาชิกเครือข่าย และเทคโนโลยีที่มีอยู่โดยยึดฐานทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลักซึ่งได้ถูกนำมาใช้ในการกำหนดเป็นชุดเทคโนโลยี นั้นจะตรงกับความต้องการของเกษตรกรอย่างแท้จริงและเกษตรกรสามารถปฏิบัติได้ อย่างไรก็ตามชุดเทคโนโลยีที่ทดสอบว่าได้ผลแล้วเท่านั้นจึงจะกระจายไปสู่สมาชิกกลุ่มอย่างรวดเร็ว เช่น การทำนาแบบล้มตอซัง ส่วนเทคโนโลยีที่ยังไม่เห็นผลชัดเจนยังคงต้องใช้เวลาทดสอบซ้ำจนกว่าจะมั่นใจ เนื่องจากเกษตรกรยังติดอยู่กับการทำนาแบบเดิม และหวังผลกับผลผลิตเป็นหลักจึงไม่กล้าที่จะทดสอบด้วยตนเอง ผลสำเร็จของการดำเนิน

งานในส่วนของเทคโนโลยีจึงขึ้นอยู่กับผลและความชัดเจนของเทคโนโลยีเป็นหลัก การวางแผนเป้าหมายการดำเนินงานในส่วนของ การยอมรับและการขยายผลของเทคโนโลยีอาจไม่บรรลุตามคาด ถ้าเทคโนโลยีไม่ได้ผลหรือได้ผลช้า

3. ระบบคิดของสมาชิก/กลุ่มเกษตรกร การที่กลุ่มหรือสมาชิกกลุ่มได้มีโอกาสเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานอย่างแท้จริง ทำให้สมาชิกกลุ่มกล้าแสดงความคิดเห็นและกล้าที่จะนำปัญหาของตนเองมาบอกเพื่อนสมาชิก สถานภาพของกลุ่มจึงเข้มแข็งขึ้น เห็นได้จากสมาชิกกลุ่มให้ความสนใจในการประชุมมากขึ้น เพราะกลุ่มตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่มากขึ้น ขณะเดียวกันกลุ่มเริ่มให้ความสนใจและยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเน้นการพึ่งพาตนเองและชุมชน อย่างไรก็ตามปัญหานี้สินซึ่งส่วนใหญ่สมาชิกกลุ่มยังประสบอยู่ ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้สมาชิกมีเงินไม่พอใช้หนี้ตลอดจนราคาสินค้าไม่ว่าจะเป็นวัสดุทางการเกษตร เครื่องอุปโภค บริโภค ที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันมีราคาแพง นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนากลุ่มเช่นกัน การปลูกจิตสำนึกให้สมาชิกกลุ่มรู้จัก คำว่า พอเพียง รักและผูกพันกับชุมชน เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้สมาชิกได้ย้อนกลับมาพิจารณาความเป็นอยู่ของตนเองได้อย่างเหมาะสมตระหนักและสำนึกในความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน หากทำได้จะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริง

4. ผู้ประสานงาน บทบาทและหน้าที่ของผู้ประสานงานในนามวิทยากรกระบวนการ มีความสำคัญในการเอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขณะจัดเวทีแต่ละครั้ง การดำเนินงานในรูปแบบเครือข่าย ผู้ประสานงานไม่ได้มีบทบาทเพียงนำเกษตรกรมาพบปะกันเท่านั้น แต่บทบาทที่สำคัญของผู้ประสานงาน คือ ผู้เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งโดยทั่วไป เรียกว่า “วิทยากรกระบวนการ” ประสิทธิภาพและความสามารถของวิทยากรกระบวนการซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกษตรกรเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้กระบวนการสามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยทั่วไปแล้วเจ้าหน้าที่ของสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรยังมีประสิทธิภาพดำเนินงานด้านนี้น้อย การเพิ่มพูนความรู้ให้กับเจ้าหน้าที่อย่างต่อเนื่องจึงมีความจำเป็น โดยเฉพาะทักษะด้านการสร้างบรรยากาศในการประชุม

5. ภาติการพัฒน แม้ว่าองค์กรที่ร่วมเป็นภาติการพัฒน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ หรือ เอกชน เกษตรกรจะเป็นผู้เสนอข้อให้มาร่วมเป็นคณะที่ปรึกษาเครือข่ายด้วยตนเองก็ตาม แต่จากประสบการณ์การดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่า มีบทบาทในกระบวนการค่อนข้างน้อย การใช้เวทีระดมความคิดเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนเครือข่าย โดยเน้นให้เกษตรกรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันบ่อยครั้งขึ้น มีส่วนทำให้สมาชิกเครือข่ายมีความเชื่ออาทรค่อนข้างสูงบรรยากาศในการแลกเปลี่ยนหลังจึงดีมาก กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน กระบวนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่ายสามารถตกลงและบรรลุวัตถุประสงค์ได้ด้วยตัวของเกษตรกรเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าภาติการพัฒนไม่จำเป็นต้องมีบทบาทในระดับนี้ทุกครั้งที่ในการจัดเวที แต่จะมีบทบาทในบางครั้งเมื่อเครือข่ายร้องขอมาให้ความรู้เพื่อมาแนะนำในบางกรณีเท่านั้น อย่างไรก็ตาม จากการสอบถามสมาชิกเครือข่าย ทราบว่า การมีส่วนร่วมของภาติการพัฒนจะมีบทบาทในการให้คำแนะนำเป็นอย่างสูงในระดับกลุ่มมากกว่า

สรุป

การดำเนินงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในรูปกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างร่วมกับหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มเกษตรกร และองค์กรส่วนท้องถิ่น โดยเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การทำงานรูปแบบเครือข่ายนับว่าเป็นวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากในการที่จะแพร่ขยายองค์ความรู้และเทคโนโลยีในแนวราบได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

กระบวนการพัฒนากลุ่มเกษตรกรผู้เครือข่ายพึ่งตนเอง

